

Zbigniew Podgórzec

On polyphonia in the novels of Dostoyevsky

English Summary

An interview with Mikhail Bakhtin, first published in Polish in *Polityka* 1971.

Zbigniew Podgórzec

Polsk journalist. Intervjuet med Bachtin ble utført i 1971 og kom først ut i *Polityka*, Warszawa, 15/10-1971, som en del av en serie intervjuer med tittelen »Rosjanie o Dostojewskim« (»Russere om Dostojevskij«), i anledning for 150årsmarkeringen av hans fødselsdag.

Om polyfoni i Dostojevskijs romaner

En samtale med Mikhail Bachtin

– *Hva er, etter Deres mening, den grunnleggende ide ved Dostojevskijs diktning?*

– Sannheten, i følge Dostojevskij, på området av de evige spørsmål kan ikke oppdages av en individuell bevissthet. Den rommes ikke i en bevissthet. Den åpner seg, dessuten bare delvis, i prosessen med dialogisk omgang med mange likeberettigede bevisstheter. Denne dialogen på de evige spørsmål kan ikke ha verken avslutning eller løsning, så lenge det eksisterer tenkere og sannhetssøkere i menneskeheten. Avslutningen på denne dialogen er ensbetydende med menneskets undergang. Hvis alle disse spørsmålene blir løst, vil ikke menneskeheten ha stimuli for fortsatt eksistens. Som jeg allerede har sagt; avslutningen på denne dialogen vil være ensbetydende med menneskets undergang – en tidlig form av dette var allerede uttrykt i Sokrates filosofi. Men den dypeste og mest fullstendige legemliggjørelsen, kunstneriske legemliggjørelsen, fikk den i Dostojevskijs romaner.

Dostojevskij er, i følge min mening, skaperen av den polyfone, mangestemte roman, organisert som spent og pasjonert dialog på de evige spørsmål. Forfatteren avslutter ikke denne dialogen, han gir den ikke sin forfatterløsning, han åpenbarer den menneskelige tanke i dets motsetninger og uavsluttede stilling.

Dostojevskij anerkjente ikke noen som helst avslutning. Hvis noen av hans romaner (for eksempel *Forbrytelse og Straff*) virker som avsluttet, så er dette simpelthen en formell litterær avslutning. Og i *Brødrene Karamasov* er ingenting avsluttet, her forblir alt åpent, alle problemer forblir problemer og det er ikke tegn på noen bestemt løsning. Dostojevskijs personlige synspunkter (dem hadde han selvsagt, han la dem inn i sine publisistiske verker, journalartikler, brev og innlegg) favnet om sin epoke, sine gruppeinteresser, hans innstillinger, og går delvis inn i hans romaner. Men selvsagt finner vi også tilsvarende steder i romanene, som

er gjentakelser, men gjentakelser fra karakterenes munn noen tanker, uttrykt av Dostojevskij (for eksempel i *En forfatters dagbok*). Men i disse erverves ikke disse synspunktene som direkte forfatteruttrykk, de innføres i en dialog på forskjellige fundamenter med alle forskjellige direkte motstridende synspunkter. Følgelig, i hans romaner hever han seg over disse begrensende, smalmenneskelige, smalfilosofiske, ortodokse synspunkter. Og nettopp dette regner jeg som det grunnleggende hos Dostojevskij. Å snakke om å utskille en spesiell ledende tanke er umulig. Hele saken ligger nettopp i dens mangesidighet, inkarnert i forskjellige personligheter. Hele saken ligger nettopp i denne dialogen, dessuten er dialogen bevisst uavsluttet. Dostojevskij, mer enn en gang i sine romaner, viser at når alt kommer til alt er avslutning av dialogen, avslutning av diskusjonen kun mulig ved innføring av en ytre grov materiell styrke. Men egentlig, akkurat slik er den dialogiske tanke og, i bunn og grunn, tanken uavsluttet.

– *Hva synes De om det kritiske arbeidet forbundet med Dostojevskijs diktning?*

– I hovedsak streber litteraturvitere, slike kjennere av Dostojevskij som Merezjkovskij, Sjestov, Rozanov med å bruke ham i egne mål, som propaganda for eget syn. De forsøker å pådytte Dostojevskij ett system av tanker, mens derimot Dostojevskij ikke vedkjente seg noe som helst system. Han regnet hvert system som kunstig og tvungent. Og først og fremst er dette vold mot menneskelig fornuft og hjerte. Menneskes tanke er ikke systematisk, men dialogisk. Det kan ikke nektes for at den krever svar, motsigelser, den krever enighet og uenighet. Bare i denne frie kamps atmosfære er det mulig for den menneskelige og kunstneriske tanke å utvikle seg. Dette ignorerte imidlertid representantene for den førrevolusjonære litteraturvitenskapen. Ja, også i vår tid forsøker selvsagt mange å pådytte Dostojevskij, som kunstner, en definert verdensanskuelse, et visst definert tankesystem. Og slike litteraturvitere er det ganske mange av. Selvfølgelig gjør ikke dette at deres arbeid taper verdi, fordi Dostojevskij er såpass vanskelig og mangesidig, at til ham kan man tilnærme seg fra tusen sider og likevel vil det ikke være mulig å fatte ham. Dette er nettopp fordi han er dialogisk, fordi han er polyfon, ham er det umulig å uttømme. Og på en måte testamenterte Dostojevskij oss fortsettelsen på de diskusjoner som han førte, som hans karakterer førte. De skal fortsettes evig, vi diskuterer dem nå, og slik fortsetter vi Dostojevskij. Derfor er alle disse monologiske ytringer som tilskrives Dostojevskij nyttige og nødvendige og åpner Dostojevskij fra en eller annen side. Nettopp derfor verdsetter jeg også arbeidene til de sovjetiske litteraturviterne som ikke har synsvinkelen til den polyfone forståelsen av Dostojevskijs romaner, selv om en slik forståelse allerede har begynt å oppstå i vår tid. Avdøde Gross-

man viste at Dostojevskij er verdensomspennende diskusjon på verdensomspennende spørsmål, og denne diskusjonen er endeløs. Jeg setter også høyt betraktningene og anmerkningene til avdøde B. M. Engelhardt.

Til slutt, i arbeidet til Sjklovskij *For og imot* blir det vist at hos Dostojevskij er det alltid »for« og »imot«.¹

Jeg verdsetter høyt arbeidene til avdøde Dolinin, Fridlender, Kirpottin, Bursov og Evnin. Alle disse arbeidene analyserer forskjellige sider av Dostojevskij, men jeg regner på ingen måte med at innen litteraturvitenskapen er bare én tilnærming mulig. Litteratur er såpass vanskelig at noen ganger vil man til og med i dumme ytringer legge merke noe ved litteraturen. Uten tvil gjelder dette på ingen måte noen av den vitenskapsmennene jeg nevnte. Deres verker er svært verdifulle og svært betydningsfulle. Spesielt setter jeg arbeidet til Fridlender høyt, hans teoretiske bok om Dostojevskijs realisme.²

– *De fremstår som forfatteren av den boken som blir regnet som det mest fundamentale verk på studiet av Dostojevskijs diktning. Den har nettopp kommet ut i polsk oversettelse. Vil De ikke nevne dens viktigste ide?*

– Dostojevskijs polyfoni. Han er umulig å tolke monologisk, slik som øvrige romanforfattere, som Tolstoj og Turgenjev osv. I tillegg til dette forsøker jeg i boken min å inkludere Dostojevskij i den historiske prosessen med utviklingen av litteraturen. Jeg regner at slike forfattere som Dostojevskij og Tolstoj er umulig å plassere inn i en periode, deres periode. Selv ikke i bredere rammer for hele det nittende århundret, selv ikke i rammene for den nye tid. De tar på en måte inn i seg alt som menneskeheten har gjort i løpet av alle århundrer av deres historiske eksistens. Og slik forsøkte jeg engang i mitt arbeid å åpne den grunnleggende roten til Dostojevskij. Jeg begynner med de antikke greske verker og drar en spesiell linje for den dialogiske romanen fram til Dostojevskij. Og jeg regner at han fullfører denne enorme linjen i verdenslitteraturens utvikling. I boken min forsøker jeg å inkludere Dostojevskij i verdenslitteraturen i alt sitt bestående innhold. Selvsagt, kan jeg ikke dømme verdien på boken selv. Uansett er denne boken ble skrevet av meg for lenge siden. Det er mye i den som krever tillegg, en fortsettelse. Det er jeg også delvis opptatt med nå for tiden.

– *Dostojevskij, som grunnlegger av den polyfone roman har hatt en enorm påvirkning på etterfølgende forfattere. Hvilke av forfatterne etter Dostojevskij fortsatte hans linje med dialogiske romaner? Og er det i hele tatt mulig å slå en strek over alt som ble skapt for Dostojevskij, og regne at etter ham er det i litteraturen umulig å skape noe nytt?*

– I dag er Dostojevskij toppen av den dialogiske forståelsen av den menneskelige tanke, den menneskelige søken. Selvsagt gjør ikke dette i

noen tilfelle forgjengerne verdiløse. Sokrates forblir Sokrates. I det hele har jeg en term – den lange tid. Derfor i den lange tid vil ingenting noen gang miste sin betydning. I lengden forblir både Homer, Aiskylos, Sofokles og Sokrates og alle antikke forfattere og tenkere med like rettigheter. I denne lange tidsaksen er også Dostojevskij. I den forstand mener jeg at ingenting dør, men at alt fornyes. Med hvert nytt skritt framover tilføres tidligere skritt ny mening. Men hele tiden fornyes og fortsettes det som har blitt gjort før oss av store forfattere og tenkere. Dostojevskij er skaperen av den polyfone roman, og jeg tror at den polyfone roman tilhører fremtiden. Men dette betyr ikke at denne fremtiden stryker, opphever eller ødelegger fortiden. For eksempel er Dostojevskijs roman, som form, mer produktiv i fremtiden enn Tolstojs. Men ut av dette forbigås ikke Tolstoj, han blir ikke mindre. Tvert imot, monologiske romaner type Tolstojs og Turgenjevs og andres forblir, mer enn det, de blir mer åpne på bakgrunn av den nye polyfone romanen, de blir tilført ny mening. Ved denne romanen kommer vi til å slappe av, fordi i Dostojevskijs romaner, som i den polyfone roman, som nå skapes i Frankrike under innflytelse av Dostojevskij, kan man ikke på noen måte finne avslapning. Nå, i slike land som for eksempel i Frankrike, har man gjort forsøk på skape den nye romanen, som går på veien til Dostojevskij. Først og fremst gjelder dette Camus. Hans roman *Pesten*, hans filosofiske essay *Myten om Sisofys* bygger direkte på Dostojevskij. Det er mye av Dostojevskij også hos Sartre, selv om Camus etter min mening, er dypere. Det er også et direkte avhengighetsforhold fra Dostojevskij til Kafka. Mer enn noe annet burde Dostojevskij ha påvirket forfattere i Russland. Jeg kan imidlertid bare peke på *Petersburg* av Andrej Belyj. Dette verket, en av de beste romanene i det tjuende århundret, har polyfonien til Dostojevskij. Tidlige verker av Leonov³, bygger også på Dostojevskij, men disse er ikke så interessante. Alle disse forfatterne har selvsagt ikke oppnådd styrken og dybden til Dostojevskij, men har bidratt med noe eget. Å snakke om at alt er fullført og man kan ikke overskride det Dostojevskij gjorde med litteraturen, det er rett og slett umulig. Jeg regner i hele tatt at enhver fullføring, selv om det er et stort verks fullføring, alltid lukter litt dødelig. Og i den forstand er ikke noen fullføring mulig. Å overskride Dostojevskij er mulig, men å erstatte ham er umulig.

– *Men hvilken bok om Dostojevskij regner De som den beste?*

– Bøkene til forfatterne jeg nevnte tidligere, alle er gode og hver på sin måte. Å nevne den beste boken er vanskelig, ja rett og slett umulig.

– *Hvilke feil i forskningen på forfatterens diktning forekommer oftest?*

– Feil forekommer ikke i hele tatt. Feil forekommer kun hos skolebarn, de blir rettet og streket under med rød penn. Jeg er motstander av at man

snakker om at en vitenskapsmann har gjort feil. Hvilken feil? Dette er feil ord, og det reduserer forskeren til nivå med skolegutten. Jo, vi finner feil både hos Dostojevskij og hos Tolstoj. Dette er ikke feil. Dette er stillinger, som vi finner mer viktige eller mindre viktige, som vi er enige i eller ikke. Men det som vi ikke er enig i, betyr på ingen måte at er feil. Jeg nærmer meg dette spørsmålet også polyfont. Det som jeg finner uriktig, er heller nærmere bestemt mangler. Det er en begrensning av Dostojevskij. En tolker ham i ånd av ideene, synspunktene til karakterer som Raskolnikov og Ivan Karamasov. Andre streber med å forene alt på en slik måte som Sonja eller starets Zozima. Dette er ikke riktig. Dostojevskij må en ta for seg i hele hans motsetningfylte enhet.

– *Hvilke forhold ved Dostojevskijs diktning er enda ikke berørt?*

– Først og fremst – biografien. Vi har jo enda ikke en biografi om Dostojevskij. Det er enda ikke funnet den biografiske metoden: hvordan skrive biografien, og hva skal inkluderes i den. Hos oss er biografien et slags sammensurium av diktningen og livet. Dostojevskij er i diktningen, som med enhver forfatter, en person, mens i livet en annen. Og hvordan disse to personene (skaper og menneske) forenes, det er for oss ikke enda helt klart. Men å dele dem opp på en måte er nødvendig ellers er det jo mulig å komme fram til hva som helst en vil. Da kan det jo sies at når Raskolnikov gjennomførte mordet på pantelånersken, betyr det også at forfatteren, selv om bare i fantasien, gjennomførte det. Dette er sludder. Muligens forstilte også Dostojevskij seg morderen, ellers kunne han jo ikke ha skrevet romanen, selv om dette ikke er en reell handling som han har juridisk og moralsk ansvar for. En kunstner kan forestille seg gjennomføringen av hvilken som helst forbrytelse, hvilken som helst synd, og han er profesjonelt pålagt å gjøre dette hvis han ønsker fange opp livet, i alle dets momenter. Etisk og kunstnerisk ansvar; dette er forskjellige ting, de kan man ikke blande. Det synes meg at Bursov⁴ i hans arbeid ikke alltid gjennomfører tilstrekkelige tydelige grenser, selv om dette på ingen måte reduserer hans ypperlige bok i verdi. Boken er uten tvil svært verdifull, og leses med stor interesse, i tillegg til at den også har en reklamerende betydning. Livet og dikningen forenes med det som vi kaller dyp menneskelig personlighet. Hvert menneske er enestående, selv om det ikke rommer alt. I diktningen ødelagte dette menneske, hvis De vil, sin enhet, han makter å forvandle seg til andre mennesker. Å avgrense og å blande liv og diktning kan en ikke gjøre, men det er nødvendig å skjelne mellom dem, å gjennomføre en grense mellom dem.

– *Hvilke egenskaper i det hele må en forsker på Dostojevskij liv og diktning besitte?*

– Først og fremst kan denne personen ikke være dogmatiker. En dog-

matiker, på hvilket som helst område han skulle være, religiøst, politisk eller annet, vil alltid feiltolke Dostojevskij til sin egen måte, vurdere ham etter sine dogmers ånd. Som kjent kjemper vi nå mot dogmatisme. Og selvfølgelig er slik adogmatisme ytterst nødvendig for riktig, dyp forståelse og studium av Dostojevskij. Det er helt umulig å gjøre Dostojevskij moteriktig og interessant i mer platt og vulgær forstand. Dette hender derimot ofte. Jeg regner en slik seriøs dostojevskijforsker som avdøde L. Sjestov, nettopp også ønsket å gjøre ham til en slags moteriktig filosof som Dostojevskij aldri var. Dette er useriøst. Slik streben etter billig interesse og spissfindighet, dette er noe som forstyrrer forskningen på Dostojevskij.

– *Regner De Dostojevskij som filosof?*

– Jeg regner Dostojevskij som en av de store tenkere. Men jeg skiller sterkt mellom tenker og filosof. Filosof er en profesjon, det er en spesialitet, og filosofi – dette er en streng vitenskap. I den forstand var ikke Dostojevskij filosof, og til og med forholdt han seg skeptisk, avvisende til slik filosofi.

– *Hva tenker De, har interessen for Dostojevskijs forfatterskap de siste årene hos oss og i Vesten økt?*

– Hos oss, i Sovjetunionen, er det uten tvil en økning av interessen for Dostojevskij og økning i forståelsen. Det samme skjer formodentlig også i Frankrike. Der er det en enorm interesse for Dostojevskij. På samme tid gir to forlag ut boken min om Dostojevskij på fransk. Dostojevskijs verker selger svært bra. I England og Amerika derimot, selv om jeg kanskje her tar feil, svinner interessen for Dostojevskij. I Tyskland synker den derimot ikke, det er mulig at den til og med stiger. Det er nødvendig å si at en grundig bok innen området av forskningen på Dostojevskij, er, slik jeg ser det, enda ikke kommet ut, selv om i de siste år har kommet ut enormt antall arbeider om Dostojevskij. Jeg regner at Dostojevskij har fremtiden foran seg. Faktisk har han enda ikke kommet inn i folks liv. Fremdeles forsøker alle å presse ham inn i rammen for den monologiske roman, leter etter en enkelt verdensanskuelse osv. Det er ikke dette Dostojevskijs styrke ligger i. Han forstod først den nye tids folk, han forstod at i ett hode er det umulig å romme sannheten, at sannheten kun åpner seg i den uavsluttede dialog, at menneske og menneskeheten i sitt indre er evige.

– *Bør man overføre verkene til Dostojevskij til lerret eller scene?*

– Man bør gjøre dette med tanke på reklameverdien. Blant den store massen er han lite kjent. La det lages en film, om så bare en spenningsfilm, for alt som gjør folk oppmerksom på Dostojevskij gjør at han kanskje også blir lest. Men å overføre Dostojevskij til teateret eller på kino er utelukkende vanskelig. Polyfonien er som sådan, når alt kommer til alt,

umulig å overføre. Derfor gir scenen eller lerretet kun en verden og fra en synsvinkel. Men hos Dostojevskij er det mange verdener og fra forskjellige synsvinkler. For eksempel i Frankrike forsøkte de å skape et drama som ikke var begrenset til ett sted og en tid, ikke i rekkefølge, men som i en samtidig eksistens av forskjellige verdener og scener. Enda har ikke slik formell søken funnet fram. I den forstand er Dostojevskij den vanskeligste og til og med nesten uoverførbar til scene og lerret. Men å lage filmer og oppsetninger av hans verker er nødvendig. Kanskje én av tusen får lyst til å lese ham etter å ha en film eller et teaterstykke. Og etter å ha lest denne romanen kommer han til å lese de andre av hans verker. Dette vurderer jeg ytterst pragmatisk, vi må vekke folk, få dem til å se på Dostojevskij nøyer.

– *Men hvordan vurderer De det som er gjort av Dostojevskij på scene og lerret?*

– Det jeg har sett kan også karakteriseres med fravær av den polyfone siden ved Dostojevskijs verker. Ved Kunstteateret, ved oppsetningen av *Brødrene Karamasov*, ble Ivan nedvurdert og vulgarisert til og med av Katsjalov.⁵ Den berømte scenen – samtalen med Djevelen – ble av publikum, som ikke kjente Dostojevskij, tatt for å være en spøk. Denne oppsetningen ble i tillegg gjennomført som ensidig, som et monologisk verk. Drama monologiserer dessverre alltid. Flerstemmigheten, og de forskjellige stemmers likestilthet og deres verdener oppnås aldri på teater.

– *For ikke lenge siden utkom et bind av Forbrytelse og straff i Sovjetunionen med illustrasjoner av Ernst Neizvestnyj.⁶ Hvordan vurderer De disse illustrasjonene?*

– Illustrasjonene til E. Neizvestnyj gjorde et enormt inntrykk på meg. Jeg følte først og fremst den ekte Dostojevskij. Han har lyktes i å overføre universalismen i Dostojevskijs bilder. Dette er ikke illustrasjoner, dette er en emanasjon av forfatterens ånd. Deretter lykkes Neizvestnyj å overføre ufullendtheten og uavhengigheten til mennesket i hele tatt og i Dostojevskijs karakterer i særdeleshet. Han makter å overføre egenarten i Dostojevskijs hierarki, hvor særskilte momenter erverver avgjørende betydning. Dette på den tid hvor Dostojevskij illustreres som om dette hadde vært dramatiske eller dagligdagse hendelser. De beste illustrasjonene som jeg kjenner til makter bare å vise Dostojevskijs St. Petersburg. Dette makter man fremdeles kun i den kunstneriske metoden som illustratører arbeider etter. Men i E. Neizvestnyj så jeg først og fremst det universelle menneske. De er interessante også ut fra en rent kunstnerisk synsvinkel. Dette er absolutt ikke illustrasjoner. Dette er en fortsettelse av Dostojevskijs verden og bilder i en annen sfære, grafikkens sfære.

Interviewet kom efter den polske udgivelse i 1971 ut i italiensk oversettelse i 1975 i Russia av Vittorio Strada. Det er denne italienske utgaven som er utgangspunktet for denne teksten. Denne teksten er deretter oversatt tilbake til grunnspråket (russisk) og utgitt i Bakhtins samlede verker, bind 6.⁷

Oversatt fra russisk av Kjetil Hope.

Noter

- 1 Viktor Sjklovski: *Za i protiv : zametki o Dostojevskom* (For og imot: bemerkninger om Dostojevskij), Moskva 1957: (Alle fotnoter av oversetteren).
- 2 G. M. Fridlender: *Realizm Dostojevskogo* (Dostojevskijs realisme)/, Moskva 1964.
- 3 Leonid Maksimovitsj Leonov: (1899- 1994), russisk forfatter, dramatiker og publisist.
- 4 B. Bursov: *Licnost' Dostojevskogo : roman-issledovanie* (Dostojevskijs ansikt: et romanstudium), Leningrad 1969.
- 5 V. I. Katsjalov (1875- 1948), kjent russisk/sovjetisk teaterskuespiller, spilte Ivan Karamasov på Moskvas Kunstteater i 1910.
- 6 *Prestuplenie i nakazanie*, udgave ved L. Opul'skaja og G.F. Kogan, Moskva 1970.
- 7 M.M. Bachtin: *Sobranie sočinenij*, Moskva 1996-.